

DOI: <https://doi.org/10.31110/consensus/2026-03/155-176>

УДК (UDC) 929 : [616.89+32]-055.2 : [94 : 141.72] (44) (092)

MADELEINE PELLETIER IN THE HISTORY OF FRENCH FEMINISM: A BIOGRAPHICAL AND IDEOLOGICAL RECONSTRUCTION

Viktoriia Mykhtunenko*

Evelina Sokolovska**

Abstract

The article is devoted to a comprehensive analysis of the life path and ideological legacy of Madeleine Pelletier, the first female intern in psychiatry in France and a radical feminist of the early twentieth century. **The aim of the study** is to examine the life trajectory, evolution of worldview, and socio-political activity of the French physician Madeleine Pelletier (1874-1939) as one of the most radical figures of European feminism in the first half of the twentieth century.

The research is based on the principles of historicism and scientific objectivity. The study employs biographical, analytical, structural-systemic, and comparative-historical methods.

The author focuses on Pelletier's struggle for women's access to the medical profession and her active political engagement within socialist, anarchist, and communist organizations. The role of Freemasonry as a platform for developing public debate skills is examined. The article also highlights her experience of traveling to Soviet Russia and her subsequent ideological disillusionment. Particular attention is paid to the trparism of the final years of her life and her forced confinement in a psychiatric institution.

The scientific novelty of the research lies in a comprehensive analysis of the biography and the evolution of the ideological views of Madeleine Pelletier, taking into account the interrelation between her personal experience, political activity, and intellectual legacy. The study traces the transformation of her feminist, socialist, and anarchist beliefs in the context of key historical events of the first third of the twentieth century, which allows for a reinterpretation of her place in the history of European feminism and political thought.

Conclusions. It is argued that Madeleine Pelletier was ahead of her time in advocating for full political, economic, and sexual emancipation. Her concept of feminist education and rejection of gender determinism laid the groundwork for the later development of second-wave feminism. Her life reflects the conflict between radical individualism and the pressures of a patriarchal system. Despite professional setbacks, political disillusionments, and the tragic end of her life, Pelletier's legacy remains relevant for contemporary gender studies and the history of social movements.

Keywords: Madeleine Pelletier, feminism, emancipation, suffragism, women's rights, history of France, psychiatry

* Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer of the Department of World History, International Relations and Methods of Teaching Historical Disciplines, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Sumy, Ukraine. E-mail: viktyisia89@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2660-1632>

** first-year master's student of the Educational and Scientific Institute of History, Law and International Relations, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Sumy, Ukraine. E-mail: evelina@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-0442-3341>

**МАДЛЕН ПЕЛЬТЬЄ В ІСТОРІЇ ФРАНЦУЗЬКОГО ФЕМІНІЗМУ:
БІОГРАФІЧНО-ІДЕОЛОГІЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ****Вікторія Михтуненко*****Евеліна Соколовська******Анотація**

Стаття присвячена комплексному аналізу життєвого шляху та ідеологічної спадщини М. Пельтьє – першої жінки-інтерна в галузі психіатрії у Франції та радикальної феміністки початку 20 ст. **Метою дослідження** є дослідити життєвий шлях, світоглядну еволюцію та суспільно-політичну діяльність французької лікарки М. Пельтьє (1874–1939 рр.) як однієї з найбільш радикальних постатей європейського фемінізму першої половини 20 ст.

Під час проведення дослідження основними **методологічними принципами** виступили принцип історизму та наукової об'єктивності. У роботі використовувалися біографічний метод, аналіз інформації, структурно-системний та порівняльно-історичний методи.

Авторами акцентується увага на боротьбі М. Пельтьє за доступ жінок до медичної професії та її активній політичній діяльності в лавах соціалістичних, анархістських та комуністичних організацій. Розкривається роль масонства як майданчика для відточування навичок публічної дискусії. Висвітлюється досвід її подорожі до Радянської Росії та подальше ідеологічне розчарування. Підкреслюється трагізм останніх років життя активістки та її примусова ізоляція в психіатричній лікарні.

Наукова новизна дослідження полягає у здійсненні комплексного аналізу біографії та еволюції ідейних поглядів Мадлен Пельтьє, з урахуванням взаємозв'язку її особистого досвіду, політичної діяльності та інтелектуальної спадщини. У роботі простежується трансформація її феміністичних, соціалістичних і анархістських переконань у контексті ключових історичних подій першої третини 20 ст., що дозволяє по-новому інтерпретувати її місце в історії європейського фемінізму та політичної думки.

Висновки. Вказано, що Мадлен Пельтьє випередила свій час, вимагаючи повної політичної, економічної та сексуальної емансипації. Її концепція феміністської освіти та заперечення гендерної зумовленості заклали підвалини для подальшого розвитку фемінізму другої хвилі. Її життя відображає конфлікт між радикальним індивідуалізмом і тиском патріархальної системи. Незважаючи на професійні невдачі, політичні розчарування та трагічне завершення життя, спадщина М. Пельтьє залишається актуальною для сучасних гендерних досліджень та історії соціальних рухів.

Ключові слова: Мадлен Пельтьє, фемінізм, емансипація, суфражизм, права жінок, історія Франції, психіатрія

Цитування: Михтуненко, В., & Соколовська, Е. (2026). Мадлен Пельтьє в історії французького фемінізму: біографічно-ідеологічна реконструкція. *Консенсус*, 3, 155–176.

<https://doi.org/10.3110/consensus/2026-03/155-176>

URL: <https://www.konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/245>

* кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін, Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка, Суми, Україна. Е-mail: viktyisia89@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2660-1632>

** здобувачка ОР «Магістр» спеціальності Середня освіта (Історія та громадянська освіта), Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка, Суми, Україна. Е-mail: evelina@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-0442-3341>

Постановка проблеми. Історія тривалий час маргіналізувала або повністю виключала жінок з наративу про суспільно значущі події. Доба Просвітництва та Велика французька революція створили передумови для перегляду ролі жінки, однак реальна боротьба за гендерну рівність розтягнулася на століття. У 20 ст. жіночий рух набув масовості, а фемінізм оформився як впливова суспільно-політична течія. Серед ключових, проте недостатньо вивчених в історіографії постатей, є французька лікарка, феміністка, соціалістка, а згодом комуністка Мадлен Пелльтьє (1874–1939 рр.). Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення ролі жінки в історії крізь призму індивідуальних життєвих стратегій. Мадлен Пелльтьє постає як одна з найбільш радикальних постатей французького жіночого руху, чия діяльність виходила за межі традиційного суфражизму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В західній історіографії постать М. Пелльтьє привертала увагу дослідників фемінізму, історії психіатрії та політичних рухів. Ф. Гордон¹ проаналізувала антропологічний і психіатричний виміри ранніх творів М. Пелльтьє, показавши, як наука стала для неї зброєю в боротьбі з антифемінізмом, а також здійснила аналіз її біографії. Б. Абакус² на основі архівних протоколів дослідив участь М. Пелльтьє у діяльності масонських лож.

Особливе значення для розуміння ідеологічної платформи М. Пелльтьє має праця К. Меньєна, К. Озіаса та Д. Сівадона³. Автори аналізують М. Пелльтьє як постать, що перебуває на перетині медичного дискурсу, масонства та ліворадикальної політики. Окремий акцент у дослідженні зроблено на її трагічному зіткненні з інституційною психіатрією наприкінці життя, що автори трактують як акт політичної нейтралізації незручної активістки. Ч. Совервайн і Ж. Трат⁴ акцентують увагу на інтелектуальній оригінальності М. Пелльтьє, вказуючи на те, що радикальне заперечення традиційних гендерних ролей часто призводили до її ідеологічної ізоляції навіть у середовищі тогочасних однодумців. Дж. Скотт⁵ аналізує ідеологію М. Пелльтьє крізь призму парадоксу феміністичної рівності.

У колективній монографії за редакцією К. Бро та К. Гренье «Femmes, culture et pouvoir»⁶ постать М. Пелльтьє аналізується в контексті трансформації жіночих

¹ Gordon F. Convergence and conflict: anthropology, psychiatry and feminism in the early writings of Madeleine Pelletier (1874–1939). *History of Psychiatry*. 2008. Vol. 19, no. 2. P. 141–162. URL: <https://doi.org/10.1177/0957154X07082616> (date of access: 12.05.2026).

² Abacus B. Madeleine Pelletier au Grand Orient en décembre 1928. *Humanisme*. 2018. N° 321, no. 4. P. 83–87. URL: <https://doi.org/10.3917/huma.321.0083> (date of access: 12.05.2026).

³ Maignien C., Auzias C., Sivadon D. Madeleine Pelletier, une «féministe intégrale». *Chimères*. 1997. Vol. 31, no. 1. P. 125–141. URL: <https://doi.org/10.3406/chime.1997.2165> (date of access: 14.05.2026).

⁴ Sowerwine C., Trat J. Madeleine Pelletier, une féministe originale. *Cahiers du féminisme*. 1992. № 63–64. P. 48–51. URL: https://femenrev.persee.fr/doc/cafem_0154-7763_1992_num_63_1_4173 (date of access: 12.05.2026).

⁵ W. Scott J. L'énigme de l'égalité. *Cahiers du Genre*. 2002. Vol. 33, no. 2. P. 17–41. URL: <https://doi.org/10.3917/cdgc.033.0017> (date of access: 14.05.2026).

⁶ Femmes, culture et pouvoir: Relectures de l'histoire au féminin, XVe–XXe siècles. Québec: Presses de l'Université Laval, 2010. 344 p. URL: <https://www.pulaval.com/libreacces/9782763792453.pdf> (date of access: 12.05.2026).

стратегій здобуття влади та доступу до культури. Дослідники підкреслюють, що її діяльність стала радикальним викликом тогочасній ієрархічній системі.

Аналіз тогочасної періодики, зокрема гумористичного медичного журналу «Le Rictus»⁷ також дають вагомому інформацію щодо біографії, професійної та феміністичної діяльності Мадлен Пелльтьє.

В українській історіографії спеціальних досліджень, присвячених Мадлен Пелльтьє, досі не проводилося, що зумовлює наукову новизну цієї статті.

Метою дослідження є дослідити життєвий шлях, еволюцію поглядів та суспільно-політичну діяльність французької лікарки Мадлен Пелльтьє (1874–1939 рр.) як однієї з найбільш радикальних постатей європейського фемінізму першої половини 20 ст.

Виклад основного матеріалу. Історія сповнена низкою сильних жіночих постатей, серед яких є і М. Пелльтьє. За своє життя вона була надзвичайно активною особистістю та має поряд із своїм ім'ям багато приміток, зокрема про неї вказують як про докторку медицини, неомальтузіанську активістку, анархістку, феміністку, пацифістку, масонку, соціалістку, а згодом комуністку, дописувачку лібертарної преси⁸.

Народилася майбутня активна борчиня за права жінок 18 травня 1874 р. у Парижі⁹. Анна Мадлен Пелльтьє була п'ятою з шести дітей, дві сестри померли в дитинстві. Вона виросла в бідності й мала складні стосунки з матір'ю, суворою владною жінкою, яка не виявляла до доньки ніжності. За свої роялістські погляди та релігійний фанатизм мати отримала прізвисько «єзуїт», а в республіканському районі її ненавиділи. Батько, колишній візник, мав близькі стосунки із донькою та підтримував її кар'єрні амбіції¹⁰.

Мадлен Пелльтьє закінчила початкову школу в релігійному закладі і у віці одинадцяти років здобула відповідний сертифікат, тож на цьому формальна освіта завершилася. Залишившись наодинці зі своєю допитливістю, вона багато часу проводила в районній бібліотеці й самостійно опанувала ґрунтовні знання. Із тринадцяти років, таємно тікаючи з дому вечорами, почала відвідувати феміністичну групу, а також анархістське угруповання «Революційна варта»¹¹. Утім постійні

⁷ Biographie de Mme le Docteur Madeleine Pelletier. Le Rictus : journal humoristique mensuel. Deuxième série (1907–1908). Paris, 1907–1908. P. 86. URL: <https://numerabilis.u-paris.fr/medica/bibliotheque-numerique/resultats/index.php?do=page&cote=24432x02&p=86> (дата звернення: 11.05.2026).

⁸ Petit D. Pelletier Madeleine [Pelletier Anne, Madeleine] [Dictionnaire des anarchistes]. *Maitron*. URL: <https://maitron.fr/pelletier-madeleine-pelletier-anne-madeleine-dictionnaire-des-anarchistes/> (date of access: 11.05.2026).

⁹ Pelletier, Madeleine. Université Paris Cité. URL: <https://numerabilis.u-paris.fr/medica/biographies/index.php?cle=2392> (date of access: 14.05.2026).

¹⁰ Maignien C. Pelletier Madeleine [Pelletier Anne, Madeleine]. *Maitron*. URL: <https://maitron.fr/pelletier-madeleine-pelletier-anne-madeleine/> (date of access: 12.05.2026).

¹¹ Там само.

суперечки з анархістами поступово віддалили її від лібертаріїв¹².

Ф. Гордон¹³ вказує, що у біографії Мадлен Пелльтьє є величезна прогалина, і про її подальший життєвий шлях нічого невідомо аж до 1897 р., коли в 23 роки вона склала іспит на ступінь бакалавра філософії та літератури й отримала стипендію від мерії Парижа. Надалі у 1903 р. Мадлен Пелльтьє вперше серед жінок склала конкурсний іспит до медичної інтернатури, а 1906 р. отримала диплом лікаря¹⁴.

Перші чотири роки навчання уряд звільнив М. Пелльтьє від оплати навчання, а згодом вона отримала стипендію. Варто також згадати, що у 1899 р., коли Мадлен Пелльтьє почала навчання на другому курсі, на 4500 студентів припадало лише 129 жінок (із них 100 – євреї-ашкеназі¹⁵)¹⁶. Юридично жінки не були повністю усунені від навчання в університетах, однак до 1881 р. їм забороняли брати участь у конкурсі на звання екстерна, що блокувало академічну кар'єру¹⁷. Закон Каміля Се¹⁸ від 21 грудня 1880 р., створив мережу державних жіночих ліцеїв, проте не передбачав у їхніх програмах викладання класичних мов (латини та давньогрецької) і профільної математики, натомість обмежуючись елементами геометрії, домоводством та рукоділлям¹⁹. Ліцеї, які були створені відповідно до вищевказаного закону, не готували учениць до здобуття ступеня бакалавра²⁰.

Втім, попри певні досягнення в освіті, на професійному рівні М. Пелльтьє зіткнулася з жорсткими гендерними обмеженнями. Як вказано у газеті «Le Rictus»²¹,

¹² Під «лібертаріями» (від фр. *libertaire*) у тогочасному французькому контексті слід розуміти прихильників анархізму – суспільно-політичної течії, яка заперечує будь-яку державну владу, ієрархію та примус, натомість пропагуючи абсолютну свободу особистості та самоуправління. Попри спільне прагнення до емансипації, тогочасний анархізм і фемінізм М. Пелльтьє розходилися в стратегії. Класичні анархісти відкидали державні інститути й вважали боротьбу за виборче право жінок компромісом із системою. Натомість для М. Пелльтьє здобуття політичних прав і реформування законів були ключовими інструментами звільнення жінки.

¹³ Gordon F. Convergence and conflict: anthropology, psychiatry and feminism in the early writings of Madeleine Pelletier (1874–1939). *History of Psychiatry*. 2008. Vol. 19, no. 2. P. 143 URL: <https://doi.org/10.1177/0957154X07082616> (date of access: 12.05.2026).

¹⁴ Abacus B. Madeleine Pelletier au Grand Orient en décembre 1928. *Humanisme*. 2018. N° 321, no. 4. P. 83. URL: <https://doi.org/10.3917/huma.321.0083> (date of access: 12.05.2026).

¹⁵ Євреї-ашкеназі – субетнічна група євреїв, яка сформувалася в Центральній та Східній Європі.

¹⁶ Maignien C., Auzias C., Sivadon D. Madeleine Pelletier, une «féministe intégrale». *Chimères*. 1997. Vol. 31, no. 1. P. 128. URL: <https://doi.org/10.3406/chime.1997.2165> (date of access: 14.05.2026).

¹⁷ Léonard J. Femmes, religion et médecine. Les religieuses qui soignent, en France au XIXe siècle. *Annales. Histoire, Sciences Sociales*. 1977. Vol. 32, no. 5. P. 887. URL: <https://doi.org/10.3406/ahess.1977.293870> (date of access: 15.05.2026).

¹⁸ Каміль Се (1847–1919) – член парламенту Франції з 1876 по 1881 рік, депутат від Сен-Дені, запропонував законопроект щодо середньої освіти для дівчат.

¹⁹ Loi du 21 décembre 1880 sur l'enseignement secondaire des jeunes filles. *Journal officiel de la République française*. 1880. 22 déc. P. 1. URL: <https://www.senat.fr/evenement/archives/D42/dec1880.pdf> (date of access: 15.05.2026).

²⁰ LetudiantTV. Les huit dates clés de l'histoire de l'éducation des femmes en France, 2023. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=pn249wVSoQg> (date of access: 16.05.2026).

²¹ Biographie de Mme le Docteur Madeleine Pelletier. *Le Rictus: journal humoristique mensuel. Deuxième série* (1907–1908). Paris, 1907–1908. P. 86. URL: <https://numerabilis.u-paris.fr/medica/bibliotheque-numerique/resultats/index.php?do=page&cote=24432x02&p=86> (дата звернення: 11.05.2026).

коли М.Пелльтьє брала участь у конкурсі на посаду лікаря до психіатричних лікарень, її кандидатуру відхилили просто через те, що вона жінка. Постанова префектури вимагала від учасників наявності політичних прав, а це автоматично виключало жінок. Однак за підтримки муніципальних радників М.Пелльтьє домоглася перегляду цього правила й відкрила для жінок професійний шлях, який досі був для них закритий²².

Участь у феміністичній діяльності теж дещо допомогла М.Пелльтьє у виборюванні прав на участь жінок у психіатрії. У 1904 р. завдяки газетній кампанії, організованій на її підтримку (зокрема виданням «La Fronde» Маргарити Дюран²³), вона стала першою жінкою-інтерном у психіатричних закладах і, крім того, здобула популярність²⁴.

Медична практика принесла М.Пелльтьє саме розчарування. Клод Меньєн²⁵ вказував, що у психіатричній лікарні інтерни вели проти неї справжню війну, медсестри з подивом дивилися на «дивну істоту» жінку-інтерна, яка працювала нарівні з чоловіками, а у власному кабінеті вона марно чекала на пацієнтів.

Важливим елементом протесту М.Пелльтьє проти суспільних обмежень було також її повсякденне самовираження. Вона носила чоловічі костюми та мала коротке волосся, таким чином кидаючи виклик гендерним нормам свого часу²⁶, через що, на неї в суспільстві, часто звертали увагу та вважали таку поведінку незрозумілою.

Важливу роль на початку кар'єри М.Пелльтьє відіграло її членство в масонській ложі «Право людини» (Le Droit Humain)²⁷. Там вона долучилася до радикальних ідей і кола феміністських, соціалістичних та анархістських мислителів. Масонство стало для неї майданчиком, де жінки могли відточити навички дискусії й публічних виступів. На початку 20 ст. масонство у Франції уособлювало всі ті базові ідеали, у які вірила М.Пелльтьє: республіканізм, матеріалізм, антиклерикалізм та прогресизм²⁸. У цьому середовищі вона познайомилася з відомими членами Паризького антропологічного товариства, а також із феміністками – Марією Дерем,

²² Там само. Р. 86.

²³ «La Fronde» – перша газета у Франції, яка повністю була створена жінками та мала на меті боротьбу за політичні, економічні та соціальні права жінок.

²⁴ Maignien C. Pelletier Madeleine [PELLETIER Anne, Madeleine]. *Maitron*. URL: <https://maitron.fr/pelletier-madeleine-pelletier-anne-madeleine/> (date of access: 16.05.2026).

²⁵ Там само.

²⁶ Madeleine Pelletier. *Éditions Taos*. URL: <https://editaos.com/en/authors/madeleine-pelletier> (date of access: 19.05.2026).

²⁷ «Право людини» (фр. Le Droit Humain) – змішаний масонський орден, заснований у Франції в 1893 році. На відміну від традиційного патріархального масонства, ложа проголосила повну рівність чоловіків і жінок, а її головною метою стало виборювання громадянських і соціальних прав жінок, розвиток світської освіти та гуманізм. Серед відомих членів даного ордену Марія Дерем, Жорж Мартін, Александра Давид-Неель та ін.

²⁸ Maignien C., Auzias C., Sivadon D. Madeleine Pelletier, une «féministe intégrale». *Chimères*. 1997. Vol. 31, no. 1. P. 130. URL: <https://doi.org/10.3406/chime.1997.2165> (date of access: 14.05.2026).

Селін Ренуз і Клеманс Рое²⁹. Паризьке антропологічне товариство було засноване 19 травня 1859 р. Полем Брока та іншими видатними діячами³⁰. Для вищевказаних жінок, товариство стало трибуною для критики патріархальних релігійних догм через призму еволюціонізму. Вони прагнули використовувати антропологічні дослідження та матеріалістичну науку як зброю, щоб довести інтелектуальну рівність статей і спростувати теорії про біологічну зумовленість підпорядкованого становища жінки. Взаємодія з цим інтелектуальним середовищем істотно вплинула на професійне становлення М. Пелльтьє та відобразилася у змісті її дослідницьких робіт.

27 травня 1904 р. Мадлен Пелльтьє прийняли ученицею до ложі «Соціальна філософія»³¹, яка входила до Великої символічної шотландської ложі³². Згодом М. Пелльтьє стала Достойною Майстринею ложі «Дідро»³³, що засвідчило її високий авторитет у масонському середовищі та розширило її можливості впливати на інтелектуальну й організаційну діяльність ложі. В ієрархії масонства цей титул означав обрання своєрідним «президентом ложі», що наділяло М. Пелльтьє вищою світською та духовною владою в майстерні. Згідно з регламентом, цей статус давав їй винятковий привілей вільно говорити в ложі, одноосібно скликати засідання, ініціювати нових членів та присуджувати звання³⁴.

Будучи переконаною феміністкою, у 1906 р. М. Пелльтьє очолила організацію «Жіноча солідарність» і відчайдушно боролася за те, щоб жінки мали право бути присутніми в масонських ложах³⁵. Як дуже активна масонка й віддана феміністка, вона регулярно виступала з лекціями та публікувала статті в часописах «Акація»³⁶ та «Масонський бюлетень»^{37/38}.

У 1905 р., одразу після об'єднавчого з'їзду, М. Пелльтьє вступила до Соціалістичної

²⁹ Gordon F. Convergence and conflict: anthropology, psychiatry and feminism in the early writings of Madeleine Pelletier (1874–1939). *History of Psychiatry*. 2008. Vol. 19, no. 2. P. 143. URL: <https://doi.org/10.1177/0957154X07082616> (date of access: 12.05.2026).

³⁰ Wartelle J.-C. La Société d'Anthropologie de Paris de 1859 à 1920. *Revue d'Histoire des Sciences Humaines*. 2004. Vol. 10, no. 1. P. 126. URL: <https://doi.org/10.3917/rhsh.010.0125> (date of access: 15.05.2026).

³¹ Ложа «Соціальна філософія» – змішана масонська ложа, історично пов'язана з Великою символічною шотландською ложею. Заснована наприкінці 19 століття, відома тим, що приймала відомих діячів анархізму та відданого фемінізму.

³² Abacus B. Madeleine Pelletier au Grand Orient en décembre 1928. *Humanisme*. 2018. N° 321, no. 4. P. 83. URL: <https://doi.org/10.3917/huma.321.0083> (date of access: 12.05.2026).

³³ Там само. P. 83.

³⁴ Le Vénérable Maître: fonction et devoirs. *JePense.org*. URL: <https://www.jepense.org/venerable-maitre/> (date of access: 16.05.2026)

³⁵ Abacus B. Madeleine Pelletier au Grand Orient en décembre 1928. *Humanisme*. 2018. N° 321, no. 4. P. 83. URL: <https://doi.org/10.3917/huma.321.0083> (date of access: 12.05.2026).

³⁶ «Акація» – журнал масонських та соціальних досліджень і дій.

³⁷ «Масонський бюлетень» («Bulletin maçonnique de la Grande Loge Symbolique Écossaise») – офіційний друкований орган Великої символічної шотландської ложі (GLSE), одного з найпрогресивніших масонських об'єднань Франції.

³⁸ Les franc-maçonnés célèbres – Grande Loge Féminine de France. *Grande Loge Féminine de France*. URL: <https://glff.org/les-franc-maconnes-celebres/> (date of access: 12.05.2026).

партії (SFIO)³⁹. Там вона продовжила боротьбу за права жінок: домоглася, щоб з'їзд у Ліможі 1906 р. ухвалив резолюцію, яка зобов'язувала депутатів-соціалістів внести законопроект про жіноче виборче право. Цього вони так і не зробили, але саме соціалістична партія на той час була єдиною, хто приймав жінок до своїх лав⁴⁰.

Також варто лише уявити з'їзд SFIO 1906 р., на якому виступала М. Пелльтьє. На трибуну піднімалася жінка в чоловічому костюмі, з короткою стрижкою та краваткою, і з палкою пристрастю починала звертатися до усіх соціалістичних діячів. Вона говорить до залу: «Перш ніж бути жінкою, кожна з нас повинна стати особистістю»⁴¹.

М. Пелльтьє була помітною постаттю в SFIO напередодні Першої світової війни, брала участь майже в усіх з'їздах. Відіграла важливу роль у французькій делегації на першій Міжнародній конференції жінок-соціалісток та на Міжнародному соціалістичному конгресі в Штутгарті (1907 р.). На цьому конгресі їй вдалося завадити лідеру австрійської соціал-демократії В. Адлеру обмежити значення резолюції, підготовленої конференцією жінок-соціалісток. Цей документ зобов'язував кожну соціалістичну партію вести енергійну боротьбу за жіноче виборче право. Натомість В. Адлер прагнув внести поступку, яка б дозволяла партіям самостійно обирати «влучний момент» для висування цієї вимоги, проте завдяки позиції французької делегації та М. Пелльтьє це обмеження було відхилено⁴².

М. Пелльтьє також була правою рукою Гюстава Ерве⁴³ у повстанському крилі Соціалістичної партії. Це дозволило їй 1909 р. увійти до Постійної адміністративної комісії SFIO. Того ж року саме вона організувала «ервеїстів»⁴⁴ і координувала їхню діяльність, зокрема під час з'їзду в Сент-Етьєні. Однак згодом вона розчарувалася в Г. Ерве, бо наприкінці 1910 р., за її словами, він ставав дедалі менш революційним. У 1911 р. Г. Ерве та М. Пелльтьє остаточно припинили спільну діяльність, і вона втратила місце в комісії. Після цього М. Пелльтьє спробувала повернутися до гедистів (прихильників Жюля Гедда⁴⁵), але ті зустріли її без особливої теплоти, що стало новим гірким розчаруванням. Це почуття не полишало її приблизно до 1920 р.⁴⁶

³⁹ Французька секція робітничого інтернаціоналу (SFIO) – політична партія Франції у 1905–1969 рр. У 1905 р. всі групи соціалістів об'єдналися у Французьку секцію робітничого Інтернаціоналу (СФІО).

⁴⁰ Sowerwine C., Trat J. Madeleine Pelletier, une féministe originale. *Cahiers du féminisme*. 1992. № 63–64. P. 48. URL: https://femenrev.persee.fr/doc/caferm_0154-7763_1992_num_63_1_4173 (date of access: 12.05.2026).

⁴¹ Madeleine Pelletier, une féministe intégrale / host S. Duncan. *Radiofrance*. URL: <https://www.radiofrance.fr/franceinter/podcasts/autant-en-emporte-l-histoire/autant-en-emporte-l-histoire-du-dimanche-03-mars-2024-5386570> (date of access: 17.05.2026).

⁴² Sowerwine C., Trat J. Madeleine Pelletier, une féministe originale. *Cahiers du féminisme*. 1992. № 63–64. P. 48–49. URL: https://femenrev.persee.fr/doc/caferm_0154-7763_1992_num_63_1_4173 (date of access: 12.05.2026).

⁴³ Гюстав Ерве (1871–1944) – французький журналіст, політик, історик, засновник другої національної соціалістичної партії у Франції.

⁴⁴ Ервеїсти – члени повстанської фракції Соціалістичної партії на чолі з Г. Ерве.

⁴⁵ Жюль Гед (1845–1922) – французький політик-соціаліст, засновник гедизму – провідної політичної доктрини французького соціалізму (Французької секції Робітничого Інтернаціоналу, СФІО) до 1914 року.

⁴⁶ Sowerwine C., Trat J. Madeleine Pelletier, une féministe originale. *Cahiers du féminisme*. 1992. № 63–64. P. 49. URL: https://femenrev.persee.fr/doc/caferm_0154-7763_1992_num_63_1_4173 (date of access: 12.05.2026).

Повертаючись до професійної кар'єри, варто відзначити, що М.Пельтьє блискуче захистивши дисертацію у 1903 р., отримала звання доктора медицини. За даними журналу «Le Rictus»⁴⁷, де подано огляд і аналіз публікацій дослідниці, вказується, що її праця «Хворобливі закони асоціації ідей»⁴⁸ присвячена дослідженню психопатологічних механізмів мислення, де на основі аналізу клінічних випадків гострої манії та розумової відсталості вперше у французькій медицині кінця 19 – початку 20 ст. було запропоновано системний погляд на закони порушення асоціації ідей у хворих. У роботі «Відлуння думки та внутрішнє мовлення» вона підняла психічний аналіз на рівень, якого не досягали її попередники. Книга «Уявне вирождення геніальних людей» внесла здоровий глузд у дискусії про ментальність видатних особистостей⁴⁹.

У роки інтернатури М.Пельтьє опублікувала також статтю «Уявна психофізіологічна неповноцінність жінок» (1904 р.), яка стала її першим відверто феміністичним памфлетом. Наука стала для М.Пельтьє зброєю проти антифемінізму, який пропагували нібито «об'єктивні» ліберальні вчені⁵⁰.

У 1906 р. стрімка кар'єра М.Пельтьє в психіатричній медицині зіткнулася з несподіваною й болісною перешкодою: вона з мінімальним відривом не склала кваліфікаційний іспит, і не пройшла конкурс на посаду лікаря-асистента. Наступного року перескладати вже не дозволялося, оскільки віковий ценз для усіх осіб становив тридцять два роки, не залежно від статі. Ця невдача вдарила по її амбіціях, і кар'єра в психіатричній службі, яка здавалася такою надійною й прибутковою, тепер виявилася для неї закритою⁵¹.

Незадовго до цього, М.Пельтьє звернулася по спеціальний дозвіл, розраховуючи, що бюрократія не квапитиметься, і їй таки вдасться потрапити на наступну сесію іспитів 1908 р. Але дозвіл прийшов майже одразу, тому довелося скласти екзамени вже у березні, маючи всього місяць на підготовку. Вона не склала, не добравши всього чотири бали з тридцяти. Чи то через особисту антипатію екзаменаторів, чи через упередження до її феміністичної позиції в масонських колах, факт залишався фактом: ця невдача змусила її задовольнятися другорядними медичними посадами – працювати звичайним терапевтом і нічним лікарем у

⁴⁷ Biographie de Mme le Docteur Madeleine Pelletier. *Le Rictus : journal humoristique mensuel*. Deuxième série (1907-1908). Paris, 1907-1908. P. 86. URL: <https://numerabilis.u-paris.fr/medica/bibliotheque-numerique/resultats/index.php?do=page&cote=24432x02&p=86> (дата звернення: 11.05.2026).

⁴⁸ Pelletier M. *Les lois morbides de l'association des idées*. Paris: Librairie médicale et scientifique Jules Rousset, 1904. 159 p. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k81564g/f1.item#> (date of access: 12.05.2026).

⁴⁹ Biographie de Mme le Docteur Madeleine Pelletier. *Le Rictus : journal humoristique mensuel*. Deuxième série (1907-1908). Paris, 1907-1908. P. 86. URL: <https://numerabilis.u-paris.fr/medica/bibliotheque-numerique/resultats/index.php?do=page&cote=24432x02&p=86> (дата звернення: 11.05.2026).

⁵⁰ Gordon F. Convergence and conflict: anthropology, psychiatry and feminism in the early writings of Madeleine Pelletier (1874-1939). *History of Psychiatry*. 2008. Vol. 19, no. 2. P. 151. <https://doi.org/10.1177/0957154X07082616> (date of access: 12.05.2026).

⁵¹ Там само. P. 154.

поштово-телеграфній службі. Після цього вона всю свою невтомну енергію спрямувала у соціалістичну та феміністичну політику⁵².

Ф. Гордон⁵³ вказує, що у поліцейському досьє М. Пелльтьє чітко видно тотальну систему стеження часів Третьої республіки: на будь-яких зборах феміністок, соціалістів, анархістів чи пацифістів завжди був свій інформатор. На той час відкриття подібних персональних справ Префектурою поліції було масовою, нормативно закріпленою практикою політичного контролю, через яку практично кожен активний учасник соціалістичного, анархічного чи феміністичного рухів автоматично потрапляв під нагляд і отримував власне досьє після першої ж участі у страйках, нелегальних зборах чи публічних затриманнях⁵⁴.

Найгучнішим та найскандальнішим вчинком Мадлен Пелльтьє у той час стала акція 16 липня 1908 р. На знак протесту проти безправ'я жінок вона розбила вікно виборчої дільниці. М. Пелльтьє сподівалася, що арешт приверне увагу преси й призведе до голодувань, як-от в англійських суфражисток. Однак у поліцейському рапорті цей інцидент зневажливо згадали одним рядком як такий, що завершився звичайним штрафом у шістнадцять франків⁵⁵.

Не зважаючи на такі життєві події, усі зв'язки з медициною М. Пелльтьє не перекреслила, про що свідчить її участь у лікуванні солдатів під час Першої світової війни, не дивлячись на те, до якої сторони вони належали. Цілком ймовірно, що саме ці події вплинули на те, що М. Пелльтьє стала активісткою пацифістського руху⁵⁶. Це простежується і в її роботах, зокрема у праці «Школа та війна», де М. Пелльтьє писала, що про війну варто не лише говорити, а й засуджувати її у школі, і разом з тим, потрібно заборонити і військові ігри серед дітей. Продовжуючи, М. Пелльтьє пропонувала альтернативу: «Натомість, наприклад, ми могли б запропонувати дітям пограти в пожежників, рятувальників тощо, замість чогось подібного, але з позитивною метою»⁵⁷.

М. Пелльтьє постійно стикалася із критикою у свій бік. Щойно жінка відступає від уявлень про «ідеальну жіночність», тобто виявляє амбіції й ставить під сумнів ту нерівність, яку тодішні інтелектуали вважали «природною», її інтелектуальна

⁵² Gordon F. Convergence and conflict: anthropology, psychiatry and feminism in the early writings of Madeleine Pelletier (1874-1939). *History of Psychiatry*. 2008. Vol. 19, no. 2. P. 155. URL: <https://doi.org/10.1177/0957154X07082616> (date of access: 12.05.2026).

⁵³ Там само. P. 155.

⁵⁴ Warusfel B. Surveillance et répression des «subversifs» au début de la IIIe République. La Commune de Paris au prisme du droit. Paris: Mare & Martin, 2022. P. 206-208, 211-212. URL: <https://hal.science/hal-03913634v1>

⁵⁵ Gordon F. Convergence and conflict: anthropology, psychiatry and feminism in the early writings of Madeleine Pelletier (1874-1939). *History of Psychiatry*. 2008. Vol. 19, no. 2. P. 155. URL: <https://doi.org/10.1177/0957154X07082616> (date of access: 12.05.2026).

⁵⁶ Abacus B. Madeleine Pelletier au Grand Orient en décembre 1928. *Humanisme*. 2018. N° 321, no. 4. P. 83. URL: <https://doi.org/10.3917/huma.321.0083> (date of access: 12.05.2026).

⁵⁷ Pelletier M. L'Ecole et la guerre. *La Fronde*. 1926. URL: <https://www.marievictoirelouis.net/index.php?id=327&auteurid=251>

легітимність у соціальних науках негайно нівелюється⁵⁸. Її аналіз і думки викидають у суто політичну площину, де про справжність чи хибність тверджень навіть не сперечаються. Натомість критики феміністичних текстів переходять на особистості: атакують авторок, їхню чесність і розум, вдаючись до іронії, принижень і карикатури. Будь-яку феміністку критикують так, щоб поставити під удар інтелектуальну спроможність усіх жінок⁵⁹.

Саме це робив Е. Шоффар, французький лікар⁶⁰, коли заявляв, що М. Пелльтьє, як і всім войовничим феміністкам, бракує не тільки філософського духу й соціологічних знань, а передусім – виваженості⁶¹.

М. Пелльтьє та її соратниці боролися за рівноправ'я саме як представниці жіночої групи й від її імені. Вона вважала, що жінки, як і чоловіки, можуть стати повноправними особистостями лише після того, як закон визнає їх такими. Однак, на її думку, для цього необхідно надати жінкам право голосу, і саме як окремій соціальній групі⁶². На переконання М. Пелльтьє, жінкою чи чоловіком не народжуються – ними стають (що ж думку через сорок років висловить Симона де Бовуар⁶³). Виходячи з цього, М. Пелльтьє розробила освітню програму для дівчаток, з якої вилучила все, що пов'язане з кокетством або «жіночою слабкістю». Натомість вона хотіла прищепити їм «чоловічі чесноти» (*qualités viriles*), які, на її думку, мають бути властиві обом статям⁶⁴.

М. Пелльтьє у своїх працях часто критикувала освіту, зокрема вказувала, що історично освіта дівчат мала на меті не розвиток особистості, а лише «охорону» об'єкта для шлюбного ринку. У жіночих ліцях викладання часто базувалося на ідеї, що воно «ні до чого не веде» і не має на меті підготовку до кар'єри. Філософія для дівчат зводиться до вузької догматичної моралі про обов'язок перед чоловіком, на відміну від глибоких концепцій, що викладалися хлопцям. Навіть у вищій школі жінок навчали, що їхня справжня роль – бути приємною супутницею чоловіка, а прагнення стати вченим або літератором є «виходом за можливості своєї статі»⁶⁵.

⁵⁸ Femmes, culture et pouvoir: Relectures de l'histoire au féminin, XVe-XXe siècles. Québec: Presses de l'Université Laval, 2010. P. 67. URL: <https://www.pulaval.com/libreacces/9782763792453.pdf> (date of access: 12.05.2026).

⁵⁹ Там само. P. 67.

⁶⁰ Chauffard Anatole Marie Émile. *CTHS Comité des travaux historiques et scientifiques*. URL: <https://cths.fr/an/savant.php?id=3212> (date of access: 12.05.2026).

⁶¹ Femmes, culture et pouvoir: Relectures de l'histoire au féminin, XVe-XXe siècles. Québec: Presses de l'Université Laval, 2010. P. 67. URL: <https://www.pulaval.com/libreacces/9782763792453.pdf> (date of access: 12.05.2026).

⁶² W. Scott J. L'énigme de l'égalité. *Cahiers du Genre*. 2002. Vol. 33, no. 2. P. 28-29. URL: <https://doi.org/10.3917/cdge.033.0017> (date of access: 14.05.2026).

⁶³ Симона де Бовуар (1908-1986) – французька письменниця, ідеологиня фемінізму, політична активістка.

⁶⁴ Sowerwine C., Trat J. Madeleine Pelletier, une féministe originale. *Cahiers du féminisme*. 1992. № 63-64. P. 48. URL: https://femenrev.persee.fr/doc/cafem_0154-7763_1992_num_63_1_4173 (date of access: 12.05.2026).

⁶⁵ Pelletier M. La femme en lutte pour ses droits. Paris: V. Giard & E. Brière, 1908. P. 7-9. URL: https://fr.wikisource.org/wiki/La_Femme_en_lutte_pour_ses_droits (date of access: 17.05.2026).

М. Пелльтьє стверджувала, що суспільство з дитинства знищує оригінальність у дівчат, привчаючи їх бути «банальними ляльками». Жінку змушували вірити, що кучері та кокетство важливіші за інтелект. До прикладу, якщо чоловік-геній навіть у злиднях знаходить коло прихильників, то доля талановитої жінки – це «абсолютна пустеля» та самотність⁶⁶.

Приблизно у 1910–1911 рр. М. Пелльтьє активно діяла як секретарка невеликого жіночого об'єднання «Жіноча солідарність». Вона часто брала на себе ініціативу, навіть якщо інші членкині не поділяли її сміливості. Ще 1907 р. вона запросила до Парижа тридцять англійських суфражисток; разом вони влаштували спільний виступ, відвідали лідера соціалістів Жана Жореса та його фракцію в Палаті депутатів. Ті пообіцяли швидко внести закон про жіноче виборче право, але обіцянки так і не дотримали⁶⁷.

У 1908 р. разом із відомою феміністкою Ю. Оклер⁶⁸ М. Пелльтьє здійснила два єдині на той час в історії французького суфражизму акти насильства: Ю. Оклер перекинула виборчу урну під час першого туру муніципальних виборів, а М. Пелльтьє каменем розбила вікна в школі, де проходило голосування, під час другого туру. Обидві постали перед судом, але відбулися лише символічними штрафами, оскільки правосуддя ставилося до них як до «просто жінок». У той самий час М. Пелльтьє видавала щомісячник «Суфражистка»⁶⁹, який передплачували близько п'ятисот осіб, здебільшого вчительки з провінції⁷⁰.

У 1911 р. через невдачі в кар'єрі та громадській діяльності М. Пелльтьє переживала особисту кризу. Вона мусить обирати між соціалізмом і фемінізмом: приєднується до ервеїстів (радикальна фракція), які були антифеміністами⁷¹, тому в партії відмовляється від боротьби за права жінок. Водночас у власній феміністичній групі втрачає підтримку через власні радикальні погляди. У 1911 р. вона припиняє будь-яку активність, залишаючись розчарованою і в жінках, і в пролетарях⁷².

Під час війни моральний стан Мадлен Пелльтьє був дещо важким, але вона рятується наукою – готується до отримання диплому з хімії й виходить із депресії. Медична освіта того часу, особливо пов'язана з дослідженням нервової системи та психіки, вимагала глибоких знань із фізіології та фармакології, які тісно перепліталися з хімічними процесами. Для неї хімія не була абсолютно чужою сферою, а радше природним, природничо-науковим продовженням її попереднього медичного навчання. Вона лишається феміністкою, але уникає активної діяльності⁷³.

⁶⁶ Pelletier M. Les Femmes peuvent-elles avoir du Génie? Paris: Publication de la Suffragiste, 1933. P. 21–23. URL: https://fr.wikisource.org/wiki/Les_Femmes_peuvent-elles_avoir_du_G%C3%A9nie_%3F (date of access: 17.05.2026).

⁶⁷ Sowerwine C., Trat J. Madeleine Pelletier, une féministe originale... P. 49.

⁶⁸ Юбертін Оклер (1848–1914) – французька феміністка та громадянська активістка.

⁶⁹ «Суфражистка»: феміністичний, політичний та науковий журнал, видавничою директоркою якого була М. Пелльтьє.

⁷⁰ Sowerwine C., Trat J. Madeleine Pelletier, une féministe originale... P. 49.

⁷¹ Антифеміністи – люди, які заперечують фемінізм у всіх або деяких формах.

⁷² Sowerwine C., Trat J. Madeleine Pelletier, une féministe originale... P. 49.

⁷³ Там само. P. 49.

Новий етап політичної активності М.Пеллеттьє був зумовлений подіями міжнародного масштабу, а саме революційними подіями у Російській імперії. Відразу після Турського з'їзду (грудень 1920 р.) вона з ентузіазмом вступила до Французької секції Комуністичного інтернаціоналу (SFIC)⁷⁴. Захоплена більшовицькою революцією, вона вірила у рівність статей, яку обіцяє комуністична партія, а з 1920 р. стала редакторкою часопису «Голос жінок» (*La Voix des femmes*)⁷⁵ – феміністичної щотижневої газети, заснованої в 1917 р. Колетт Рейно⁷⁶ та Луїзою Боден⁷⁷.

Більше того, М. Пеллеттьє відвідала Російську імперію, про що написала книгу «Моя пригодницька подорож комуністичною Росією»⁷⁸. У ній вона вказує, що давно прагнула побачити Росію. Вона читала твори В. Леніна, Л. Троцького та усвідомлювала, що Росія ще не перейшла до комунізму, а знаходиться в перехідному періоді. «Я боролася все життя за соціальну революцію, мені не терпілося побачити хоча б початок її реалізації»⁷⁹ – писала вона.

Будучи феміністкою, М. Пеллеттьє розглядала соціальну революцію як можливий шлях до повної ліквідації патріархального шлюбу та буржуазної правової системи, які закріплювали залежність жінки. М. Пеллеттьє щиро вірила, що комуністичний лад здатний забезпечити абсолютну емансипацію через заміну традиційної сім'ї державною системою виховання дітей, надання жінкам економічної незалежності та рівного права на працю, що повністю збігалось з її власними теоретичними пошуками⁸⁰.

Отримавши відмову у видачі паспорта від французької влади для подорожі до Росії, М. Пеллеттьє вирішила перетинати кордон нелегально. Щоб приховати свої наміри, вона оголосила вдома, що їде у відпустку до Бретані⁸¹, і навіть демонстративно поїхала до вокзалу Сен-Лазар, де пересіла на таксі до Східного вокзалу⁸².

Опинившись у складних обставинах, М. Пеллеттьє була змушена вдатися до ризикованих дій, спочатку нелегально потрапила до Швейцарії, прослизнувши за спинами знайомих на митному посту. Потім через ліси перейшла до Німеччини⁸³. У Берліні вона зустрілася з керівництвом Третього Інтернаціоналу, де пройшла

⁷⁴ Французька секція Комуністичного інтернаціоналу (SFIC) – організація на основі якої в майбутньому сформувалася Французька комуністична партія (PCF).

⁷⁵ Maignien C., Auzias C., Sivadon D. Madeleine Pelletier, une «féministe intégrale». *Chimères*. 1997. Vol. 31, no. 1. P. 133. URL: <https://doi.org/10.3406/chime.1997.2165> (date of access: 14.05.2026).

⁷⁶ Колетт Рейно (1872–1965) – французька феміністка, соціалістка, пацифістка-журналістка.

⁷⁷ Луїза Боден (1877–1929) – французька феміністка, журналістка, яка стала членом керівного комітету Французької комуністичної партії.

⁷⁸ Pelletier M. Mon voyage aventureux en Russie communiste. Bibliothèque numérique romande, 1922. 180 p. URL: https://ebooks-bnr.com/ebooks/pdf4/pelletier_voyage_russie.pdf (date of access: 14.05.2026).

⁷⁹ Там само. Р. 3.

⁸⁰ Там само.

⁸¹ Бретань – регіон на північному заході Франції на півострові Бретань.

⁸² Pelletier M. Mon voyage aventureux en Russie communiste... Р. 3–4.

⁸³ Там само. Р. 6–8.

перевірку своєї політичної біографії та була сфотографована з міркувань безпеки⁸⁴. Найважчим етапом став перетин кордонів «буферних держав» (Литви та Латвії). Її залякували тим, що комуністів там розстрілюють без суду. М. Пелльтьє проводила ночі у брудних селянських хатах, переховуючись від поліції в шафах⁸⁵. Прибувши до Москви у вагоні для худоби разом із солдатами Червоної армії, М. Пелльтьє оселилася в готелі «Люкс» – місці проживання іноземних комуністів⁸⁶. Готель був комфортним порівняно з дорогою, але М. Пелльтьє описувала постійний дефіцит: їжа була скудною: поганий суп, сумнівне м'ясо та чорний хліб⁸⁷.

Перебуваючи на вулицях Петрограду, побачене жахало М. Пелльтьє: «Квартал... має вигляд найжалогіднішого запустіння. Люди вдягнені в лахміття... Ось вона, Росія! О Боже мій!»⁸⁸. Але разом з тим, М. Пелльтьє звинувачує лише світову буржуазію у такому стані країни, більше того, Росію вона називає нещасною країною, на яку світ постійно нав'язує нові війни та нові блокади⁸⁹.

Опинившись без засобів до існування, М. Пелльтьє була змушена шукати будь-які способи виживання. М. Пелльтьє навіть була змушена продавати на ринку разом із товаришем свої цигарки, мило та сорочку, щоб купити трохи їжі в приватних крамницях. «За якісь десять хвилин я все продала: двадцять тисяч рублів за сорочку, п'ятнадцять тисяч рублів за цигарки, п'ятнадцять тисяч рублів за мило – я багата» – пише М. Пелльтьє⁹⁰. Проте побутове зубожіння перепліталось далі з глибокою ідеологічною кризою: «Я в Москві, наче на вулкані, і не знаю, куди ступити. Боюся стати жертвою цієї надзвичайної байдужості, яка, здається, і є основою російської душі, незалежно від будь-якого режиму. Я сподівалася опинитися в колі доброї товариськості; натомість здається, ніби ніхто навіть не підозрює про моє існування. Хоча ні, я помиляюся, є люди, які мною цікавляться: ті кілька анархістів, що залишилися після Конгресу, і вони перетворили моє розчарування на жах»⁹¹ – вказує М. Пелльтьє. Наведена цитата свідчить про глибоке розчарування М. Пелльтьє результатами її перебування в Москві. Очікування знайти середовище однодумців та атмосферу товариської підтримки не справдилися, натомість вона відчувала соціальну ізоляцію та критично оцінювала як міжособистісні відносини, так і суспільну атмосферу в радянській Росії.

Перебуваючи в ізоляції всередині радянських установ, М. Пелльтьє спілкувалася з анархістами, адже сама ще з підліткового віку мала тривалий досвід співпраці з французькими анархістськими угрупованнями та поділяла їхні ідеї. У готелі «Люкс» ці розчаровані радянським досвідом анархісти розповідали

⁸⁴ Там само. Р. 17.

⁸⁵ Там само. Р. 41–45.

⁸⁶ Там само. Р. 65.

⁸⁷ Там само. Р. 74.

⁸⁸ Там само. Р. 65.

⁸⁹ Там само.

⁹⁰ Pelletier M. Mon voyage aventureux en Russie communiste... Р. 149–150.

⁹¹ Там само. Р. 75.

М.Пелльтьє про ВНК⁹², зокрема про арешти, розстріли без суду в підвалах та застерігали від шпигунів. М.Пелльтьє наводила слова анархістів: «Вас намагатимуться розговорити, щоб дізнатися ваші справжні думки. Напевно, до вас приставили якогось агента для нагляду: можливо, він живе в сусідній кімнаті, можливо, в меблях заховані мікрофони для запису розмов»⁹³.

Попередження анархістів стали для М.Пелльтьє прямим зіткненням з тіньовим боком більшовизму. Вона прибула до Москви, сповнена надій побачити втілення своїх ідеалів, але саме анархісти, які вже мали негативний досвід взаємодії з більшовиками, розкрили їй очі. Їхні розповіді про створили різкий контраст з офіційною пропагандою.

Прагнучи глибше зрозуміти культурні й освітні трансформації свого часу, вона активно долучалася до нових інтелектуальних середовищ. Як високоосвічена людина, М.Пелльтьє прагнула також доторкнутися до російської культури, намагалася долучитися до культурного осередку Москви. М.Пелльтьє, як лікарка, феміністка і соціалістка, все життя боролася за доступ до знань для всіх. У радянських музеях вона на власні очі побачила, як цей принцип може працювати на практиці. Вона також відмітила роботу музеїв, де «все влаштовано так, щоб за одну годину неосвічений працівник міг здобути суттєве розуміння групи наук», що піднесло⁹⁴.

Як переконана феміністка, М.Пелльтьє приділяла особливу увагу статусу жінок у Росії. Вона спілкувалася з лідеркою жіночого відділу Центрального комітету Російської комуністичної партії (більшовиків) – О.Коллонтай, яка була ключовою фігурою радянського емансипаційного руху та однією з небагатьох жінок у тогочасному вищому керівництві країни. М.Пелльтьє підтримала ідеї О.Коллонтай про сексуальну свободу, право на аборти та виховання дітей державою⁹⁵. «Єдиний момент, у якому я не погоджуюся, – пише Мадлен, – з цією комуністичною лідеркою: вона робить із сексуального акту моральний обов'язок. Той короткий час, що я провела в Москві, дозволив мені краєм ока побачити, чим може стати моральний обов'язок у комуністичному суспільстві, де особистість нічого не важить. Юридичний примус, безумовно, має набагато менше сили в індивідуалістичному суспільстві. Тому подібний контроль спільноти над інтимним життям індивіда був би, на мою думку, огидним. Проте, щойно ступаєш на вулиці Москви, відразу помічаєш, що жінки тут мають більше свободи, ніж у будь-якій іншій країні світу»⁹⁶. М.Пелльтьє приїхала до Росії як соціалістка, але виявила, що більшовизм вимагає від людини повного розчинення в колективі. Її власний індивідуалізм, сформований важкою боротьбою за самореалізацію, виявився несумісним з тоталітарною практикою.

⁹² Всеросійська надзвичайна комісія з боротьби з контрреволюцією і саботажем при РНК РРФСР (ВНК) – каральний орган радянської Росії, що діяв у 1917–1922 роках.

⁹³ Pelletier M. Mon voyage aventureux en Russie communiste... P. 75.

⁹⁴ Там само. P. 97.

⁹⁵ Там само. P. 114–115.

⁹⁶ Там само. P. 115.

М. Пелльтьє зазначала, що у державних установах Росії працювало багато жінок, а народні комісари використовували їх як секретарок. Жінки мали доступ до державних таємниць і зберігали їх із такою ж надійністю, як і чоловіки. Водночас, М. Пелльтьє звертала увагу на інший аспект: переважна більшість цих жінок були молодими, що викликало у неї критичне запитання щодо характеру їхнього службового становища. Зокрема, вона ставила під сумнів, чи зумовлений їхній соціальний статус професійними якостями та компетентністю, чи радше чинником статі⁹⁷. М. Пелльтьє помічала, що попри ухвалення прогресивних законів, реальні гендерні стереотипи та владна ієрархія всередині більшовицького апарату, скоріше за все, залишилися незмінними.

Хоча радянські закони формально проголошували повну рівність статей, М. Пелльтьє помітила, що в самому керівництві держави майже немає жінок. На з'їздах жінки сиділи в залі, а не в президії. Те, що все ж на практиці, в Росії жінок не вважали рівними у суспільстві, для французької феміністки було не прийнятним⁹⁸.

За спостереженнями М. Пелльтьє, у Радянській Росії міжвоєнного періоду простежувався відносно високий рівень соціально-поведінкової емансипації жінок. Дослідниця наголошувала, що жінки можуть дозволити собі публічні практики, які в інших суспільствах залишаються соціально обмеженими: зокрема, вільно палити в громадських місцях, вступати в неформальну комунікацію з незнайомими чоловіками, перебувати на вулиці у будь-який час доби без ризику суспільного осуду⁹⁹.

У порівняльній перспективі М. Пелльтьє підкреслювала контраст між радянською моделлю та західноєвропейськими й близькосхідними соціокультурними нормами. Зокрема, у Парижі, за її оцінкою, жіноча публічна присутність радше «толерується», ніж повноцінно визнається, що свідчить про збереження латентних обмежень. Таким чином, інтерпретація М. Пелльтьє відображає уявлення про Радянську Росію як простір відносної гендерної лібералізації у сфері повсякденної поведінки, особливо в контрасті з іншими тогочасними урбаністичними середовищами. Водночас такі висновки потребують критичного осмислення з огляду на їх суб'єктивний характер і залежність від особистих спостережень авторки¹⁰⁰.

Під час так званої «комуністичної неділі» (форми добровільної колективної праці, поширеної в ранньорадянський період) М. Пелльтьє демонстративно відмовилася від виконання традиційно «жіночих» видів діяльності, зокрема шиття, яке вона інтерпретувала як символ історично сформованої гендерної підлеглості. Натомість вона наполягла на залученні до фізично важкої праці, обравши виконання робіт із навантаження дерев'яних залізничних шпал разом із чоловіками¹⁰¹. Такий

⁹⁷ Там само. Р. 116.

⁹⁸ Там само. Р. 118–119.

⁹⁹ Там само. Р. 116.

¹⁰⁰ Там само.

¹⁰¹ Там само. Р. 121.

вчинок можна розглядати як практичну реалізацію її феміністичних переконань, спрямованих на деконструкцію усталеного розподілу праці за статевою ознакою. Відмова від «фемінізованих» занять і свідомий вибір фізично інтенсивної роботи виступають у цьому контексті формою символічного протесту проти гендерних стереотипів і водночас спробою утвердження принципу рівності через безпосередню участь у «чоловічих» видах праці. Описаний епізод ілюструє не лише індивідуальну позицію М. Пелльтьє, а й ширший ідеологічний дискурс ранньорадянської доби, в якому декларована рівність статей намагалася знаходити своє відображення у практиках повсякденного життя¹⁰².

У 1914 р. М. Пелльтьє у праці «Феміністська освіта дівчаток»¹⁰³ виступила з критикою традиційної моделі виховання, зокрема навчання рукоділлю (в'язання, вишивання), яке вона розглядала як нераціональну витрату часу, що сприяє інтелектуальному обмеженню жінок. Авторка іронічно зауважує, що подібні практики відволікають від інтелектуального розвитку, підміняючи читання й самоосвіту декоративною діяльністю. Попри численні труднощі, М. Пелльтьє залишалася послідовною у своїх переконаннях: певний час вона не могла залишити країну, однак згодом отримала дозвіл на виїзд за сприяння Лева Троцького^{104/105}.

М. Пелльтьє повернулася до Парижа так само нелегально, перейшовши кордон уночі через ліс за 300 франків, які заплатила провіднику¹⁰⁶. Попри всі жахи, голод, бюрократію, терор і розчарування, вона не стає анархісткою, як вона вказує, й не проклинає комунізм. Але все ж пише: «О Парижу, мій Парижу! Я аж надто добре знаю, що й там далеко не все рожево, але принаймні, коли я сплатила за житло і зачинила за собою двері, я нікому нічого не винна і не маю ні перед ким звітувати»¹⁰⁷. М. Пелльтьє не ідеалізувала Париж, але цінувала його за те, чого в Москві не було – можливість бути собою. Цей контраст підкреслює, що навіть найбільш ідеалістично налаштована людина не може довго витримувати тотальний контроль. Фактично, М. Пелльтьє визнавала, що Москва зробила жінок вільнішими на вулицях, але ця свобода була ілюзорною, бо супроводжувалася тотальним контролем держави над усіма сферами життя.

М. Пелльтьє вказувала, що диктаторський режим, ґрунтуючись на страху, паралізував критичне мислення та потребував осмисленої критики. Водночас вона зазначала, що в умовах соціально-політичних потрясінь Росії початку 1920-х рр. така форма влади була, на її думку, функціонально необхідною, оскільки передчасна

¹⁰² Там само. Р. 121.

¹⁰³ Pelletier M. L'Éducation féministe des filles. *Wikisource*. 1914. P. 15. URL: https://fr.wikisource.org/wiki/L%E2%80%99%C3%89ducation_f%C3%A9ministe_des_filles (date of access: 17.05.2026).

¹⁰⁴ Лев Троцький (1879–1940) – російський революціонер, брав участь у соціальному й комуністичному русі, комуністичний діяч.

¹⁰⁵ Pelletier M. L'Éducation féministe des filles. *Wikisource*. 1914. P. 15...

¹⁰⁶ Pelletier M. Mon voyage aventureux en Russie communiste... P. 163.

¹⁰⁷ Там само. Р. 91.

політична лібералізація могла б активізувати консервативні настрої та підірвати позиції більшовиків. У цьому контексті М. Пелльтьє обстоювала тезу про доцільність підтримки радянського проекту попри його суперечності – як засобу досягнення соціальної справедливості¹⁰⁸.

Повернувшись до Франції, М. Пелльтьє таки лишилася в Комуністичній партії. Але її газету «Голос жінок» через надмірну самостійність замінили на лояльнішу до партійної лінії «Робітницю»¹⁰⁹. Всупереч партійним обмеженням М. Пелльтьє співпрацювала з анархістською пресою, де висловлювала різку критику більшовицького керівництва; водночас анархістські друкарні публікували її феміністичні брошури. Незважаючи на заборону для комуністів бути членами масонських лож, вона публічно виступала на захист масонства в клубі «Фобур»¹¹⁰. У підсумку, відсторонена від партійної діяльності та позбавлена права голосу, М. Пелльтьє в середині 1926 р. добровільно залишила Французьку комуністичну партію напередодні її ймовірного виключення¹¹¹.

У 1932 р. М. Пелльтьє вступила до лівої організації, відомої як «Партія пролетарської єдності», а в 1936 р. вона схвалила те, що Леон Блюм¹¹², очоливши уряд Народного фронту – антифашистську коаліцію лівих сил, яка перемогла на виборах 1936 р., вперше призначив жінок на міністерські посади¹¹³. Перемога цього альянсу кардинально змінила соціально-політичний ландшафт Франції, принісши певні реформи, зокрема запровадження оплачуваних відпусток, 40-годинного робочого тижня та підписання Матіньйонських угод, які значно посилили роль профспілок¹¹⁴. Уряд Леона Блюма став першим французьким урядом, до складу якого увійшли жінки на посадах заступників державного секретаря. Було обрано трьох осіб, а саме: Ірен Жоліо-Кюрі (1897–1956 рр.), дочка П'єра та Марії Кюрі¹¹⁵, лауреатка Нобелівської премії з хімії, була призначена заступником державного секретаря з наукових досліджень, Сюзанна Лакор (1875–1977 рр.), учителька і соціалістка, обійняла посаду в Міністерстві охорони здоров'я, де займалася захистом дітей та Сесіль Брюншвіг (1877–1946 рр.),

¹⁰⁸ Там само. Р. 178.

¹⁰⁹ «Робітниця» («L'Ouvrière») – періодичне видання, створене Французькою комуністичною партією як офіційний друкований орган для пропаганди серед жіночого пролетаріату.

¹¹⁰ «Фобур» (Club du Faubourg) – один із найвідоміших політичних та літературних дискусійних клубів Парижа міжвоєнного періоду, заснований у 1918 році журналістом Лео Поделем.

¹¹¹ Maignien C., Auzias C., Sivadon D. Madeleine Pelletier, une « féministe intégrale ». *Chimères*. 1997. Vol. 31, no. 1. P. 134. URL: <https://doi.org/10.3406/chime.1997.2165> (date of access: 14.05.2026).

¹¹² Леон Блюм (1872–1950) – французький політик, лідер Соціалістичної партії, прем'єр-міністр Франції у 1936–1937 рр.

¹¹³ Madeleine Pelletier. *Left in Paris*. URL: <https://leftinparis.org/people/madeleine-pelletier/> (date of access: 17.05.2026).

¹¹⁴ Chatriot A. Le Front populaire et le droit du travail. *Fondation Jean-Jaurès*. URL: <https://www.jean-jaures.org/publication/le-front-populaire-et-le-droit-du-travail/> (date of access: 16.05.2026).

¹¹⁵ П'єр (1859–1906) та Марія Кюрі (1867–1934) – видатне подружжя вчених-фізиків, чий спільні дослідження заклали основи ядерної фізики та вчення про радіоактивність. Вони стали першою подружньою парою в історії, яка здобула Нобелівську премію.

голова Французького союзу за виборче право жінок, була призначена заступницею державного секретаря з питань національної освіти¹¹⁶.

У той же час М. Пелльтьє відновлює масонські контакти – її знову помічають у ложі «Le Droit Humain» («Право людини»). А 1937 р. вона вступила до «Mundia», братства масонів, яке об'єднувало послідовних пацифістів¹¹⁷, члени об'єднання якого дотримувалися позиції «інтегрального пацифізму», тобто безумовного заперечення будь-якої війни¹¹⁸. Вступ до «Mundia» у 1937 р. свідчить про те, що М. Пелльтьє, яка ще під час Першої світової війни надавала медичну допомогу пораненим, залишалася вірною своїм пацифістським переконанням.

Кінець життя М. Пелльтьє видався трагічним. Після інсульту, що стався наприкінці 1937 р., вона втратила здатність вільно рухатися. Через півтора року, у квітні 1939 р., її, разом із медсестрою та прислугою, затримали – влада інкримінувала їй організацію нелегального абортів¹¹⁹. Обвинувачення стосувалося здійснення абортів для 13-річної дівчинки, яку зґвалтував власний брат у 1939 р.¹²⁰, до того ж, є відомості, що донощиком був брат, який являвся одночасно і батьком дитини¹²¹.

Сама М. Пелльтьє ще у 1913 р. написала есе під назвою «Право на аборт», де вказувала, що розглядає аборт як засіб уникнення трагедій – самогубств молодих дівчат, інфантициду або крайньої бідності в багатодітних сім'ях, де народження чергової дитини стає причиною злиднів¹²².

Схожа ситуація була і роками раніше, коли М. Пелльтьє звинувачували у здійсненні абортів у 1933 р., але тоді визнали невинною¹²³, однак не цього разу, і тому наступним кроком у цій справі стала судова психіатрична експертиза. Залучений лікар дійшов однозначного висновку, що пацієнтка є «цілком неосудною». На основі цього вердикту, 2 червня (за іншими даними – 27 травня) 1933 р. М. Пелльтьє, яка колись першою у Франції здобула інтернатуру з психіатрії, направили на примусове лікування до психіатричної лікарні Перре-Воклюз. Безсумнівно, до того часу її здоров'я було серйозно підірване через інсульт, судинні проблеми, хвороби легень та

¹¹⁶ Les femmes entrent au Gouvernement. *Sénat*. URL: <https://www.senat.fr/connaitre-le-senat/lhistoire-du-senat/dossiers-dhistoire/d35/les-femmes-et-le-pouvoir-21.html> (date of access: 16.05.2026).

¹¹⁷ Les franc-maçonnages célèbres – Grande Loge Féminine de France. *Grande Loge Féminine de France*. URL: <https://glff.org/les-franc-maconnes-celebres/> (date of access: 12.05.2026).

¹¹⁸ Mundia. *Freimaurer-Wiki*. URL: <https://freimaurer-wiki.de/index.php/Mundia> (date of access: 16.05.2026).

¹¹⁹ Pelletier, Madeleine (1874-1939). *Encyclopedia.com*. URL: <https://www.encyclopedia.com/women/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/pelletier-madeleine-1874-1939> (date of access: 17.05.2026).

¹²⁰ Wilk F. Madeleine Pelletier. *Temps d'élégance*. URL: <https://tempsdelegance.com/madeleine-pelletier/> (date of access: 19.05.2026).

¹²¹ Madeleine Pelletier (1874-1939) Part II: doctor and activist. *A Gender Variance Who's Who*. URL: <https://zagria.blogspot.com/2015/03/madeleine-pelletier-18741939-part-ii.html> (date of access: 19.05.2026).

¹²² Pelletier M. *Le Droit à l'avortement*. Conflans-Sainte-Honorine: Éditions de «L'Idée libre», 1913. 26 p. URL: https://fr.wikisource.org/wiki/Le_Droit_%C3%A0_l%E2%80%99avortement (date of access: 17.05.2026).

¹²³ Wilk F. Madeleine Pelletier. *Temps d'élégance*. URL: <https://tempsdelegance.com/madeleine-pelletier/> (date of access: 19.05.2026).

очей, а також ознаки деградації мислення¹²⁴. Однак постає питання, чи виправдовував стан здоров'я настільки радикальний захід – позасудову ізоляцію замість відкритого процесу у справі про аборт? Ймовірно, що суддя просто піддався політичному тиску, вирішивши уникнути висвітлення скандалу, він, по суті, «списав» незручну жінку в психіатричну установу¹²⁵.

М. Пельтьє неодноразово нарікала, що випередила свій час і ця думка переслідувала її до останніх днів. Іронічно, але вона, яка ще під час своєї інтернатури в психіатрії рішуче виступала проти необґрунтованого примусового лікування, сама опинилася замкненою в стінах психіатричної лікарні виключно через власні переконання щодо жіночої емансипації¹²⁶.

М. Пельтьє померла 29 грудня 1939 р. у віці 65 років, причиною став другий апоплексичний удар. В останні місяці вона була настільки слабкою через геміплегію¹²⁷, що вже не могла писати. Єдиним способом залишити по собі слід, стало диктування спогадів Е. Бріон¹²⁸ – подрузі, яка постійно її відвідувала¹²⁹.

Відомий історик Клод Меньєн вказує, що М. Пельтьє була феміністкою до глибини душі. Вона називала себе «інтегральною феміністкою» й вимагала повної емансипації – політичної, економічної, соціальної, інтелектуальної та сексуальної. Однак вважала, що випередила свій час на сто років. На інших жінок вона дивилася згори, вважаючи їх боязкими мазохістками, які добровільно змирилися з рабством та ізоляцією¹³⁰.

Отже, М. Пельтьє була однією з найрадикальніших феміністок, яка дійсно випередила свій час, яка вимагала політичних прав, повної свободи для жінок. Вона першою серед жінок у Франції здобула інтернатуру в психіатричних закладах, але через гендерну дискримінацію так і не змогла реалізувати себе в медицині. Участь у масонстві та соціалістичній партії дозволила їй відточити навички публічної полеміки, проте постійні конфлікти з однодумцями через надмірну радикальність призвели до політичної ізоляції.

Трагічне завершення її життя, а саме примусова госпіталізація до

¹²⁴ Pelletier, Madeleine (1874–1939). *Encyclopedia.com*. URL: <https://www.encyclopedia.com/women/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/pelletier-madeleine-1874-1939> (date of access: 17.05.2026).

¹²⁵ Там само.

¹²⁶ Madeleine Pelletier (1874–1939): pionnière de la lutte contre les stéréotypes de genre. *FEMELLISTE*. URL: <https://www.femelliste.com/articles-femellisme-feminisme/portrait-de-femme-madeleine-pelletier-1874-1939> (date of access: 17.05.2026).

¹²⁷ Геміплегія – це неврологічний синдром, що характеризується повним паралічем (втратою довільних рухів) однієї половини тіла (лівої або правої).

¹²⁸ Елен Бріон (1882–1962) – французька вчителька, феміністка, соціалістка та комуністка.

¹²⁹ Madeleine Pelletier (1874–1939): pionnière de la lutte contre les stéréotypes de genre. *FEMELLISTE*. URL: <https://www.femelliste.com/articles-femellisme-feminisme/portrait-de-femme-madeleine-pelletier-1874-1939> (date of access: 17.05.2026).

¹³⁰ Maignien C., Auzias C., Sivadon D. Madeleine Pelletier, une «féministe intégrale». *Chimères*. 1997. Vol. 31, no. 1. P. 131. URL: <https://doi.org/10.3406/chime.1997.2165> (date of access: 14.05.2026).

психіатричної лікарні після звинувачення у здійсненні абортів, засвідчило, як держава використовувала психіатрію для розправи з незручними активістками. Попри всі невдачі та розчарування, спадщина М. Пелльтьє зберегла своє значення: її критика традиційної жіночої освіти, вимога «чоловічих чеснот» для обох статей та обґрунтування права на аборт передбачили ідеї фемінізму другої хвилі. Її життя – це приклад того, як навіть найбільш переконана людина може опинитися в конфлікті з системою, яку прагнула змінити.

REFERENCES

- Abacus, B. (2018). Madeleine Pelletier au Grand Orient en décembre 1928. *Humanisme*, № 321 (4), P. 83–87. DOI: <https://doi.org/10.3917/huma.321.0083> [in French].
- Biographie de Mme le Docteur Madeleine Pelletier. (1907). Le Rictus: journal humoristique mensuel, 2 (1907–1908), P. 86. Retrieved from: <https://numerabilis.u-paris.fr/medica/bibliotheque-numerique/resultats/index.php?do=page&cote=24432x02&p=86> [in French].
- Chatriot, A. (2016). Le Front populaire et le droit du travail. Fondation Jean-Jaurès. Retrieved from: <https://www.jean-jaures.org/publication/le-front-populaire-et-le-droit-du-travail/> [in French].
- Chauffard Anatole Marie Émile. CTHS Comité des travaux historiques et scientifiques. Retrieved from: <https://cths.fr/an/savant.php?id=3212> [in French].
- Duncan, S. (Host). (2024, March 3). Madeleine Pelletier, une féministe intégrale.[Audio podcast episode]. Radiofrance. Retrieved from: <https://www.radiofrance.fr/franceinter/podcasts/autant-en-emporte-l-histoire/autant-en-emporte-l-histoire-du-dimanche-03-mars-2024-5386570> [in French].
- Femmes, culture et pouvoir: Relectures de l'histoire au féminin, XVe–XXe siècles (2010). Presses de l'Université Laval. 344 p. Retrieved from: <https://www.pulaval.com/libreacces/9782763792453.pdf> [in French].
- Gordon, F. (2008). Convergence and conflict: anthropology, psychiatry and feminism in the early writings of Madeleine Pelletier (1874–1939). *History of Psychiatry*, 19 (2), P. 141–162. DOI: <https://doi.org/10.1177/0957154X07082616> [in English].
- Léonard, J. (1977). Femmes, religion et médecine. Les religieuses qui soignent, en France au XIXe siècle. *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 32 (5), P. 887–907. DOI: <https://doi.org/10.3406/ahess.1977.293870> [in French].
- Les femmes entrent au Gouvernement. Sénat. Retrieved from: <https://www.senat.fr/connaitre-le-senat/lhistoire-du-senat/dossiers-dhistoire/d35/les-femmes-et-le-pouvoir-21.html> [in French].
- Les franc-maçonnes célèbres. Grande Loge Féminine de France. Retrieved from: <https://glff.org/les-franc-maconnnes-celebres/> [in French].
- LetudiantTV. (2023, 8 march). *Les huit dates clés de l'histoire de l'éducation des femmes en France* [Video]. YouTube. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=pn249wVSoQg> [in French].
- Loi du 21 décembre 1880 sur l'enseignement secondaire des jeunes filles. (1880, 22 déc.). *Journal officiel de la République française*, 1. Retrieved from: <https://www.senat.fr/evenement/archives/D42/dec1880.pdf> [in French].
- Madeleine Pelletier (1874–1939): pionnière de la lutte contre les stéréotypes de genre. *Femelliste*. Retrieved from: <https://www.femelliste.com/articles-femellisme-feminisme/portrait-de-femme-madeleine-pelletier-1874-1939> [in French].
- Madeleine Pelletier (1874–1939) Part II: doctor and activist (2015). A Gender Variance Who's Who. Retrieved from: <https://zagria.blogspot.com/2015/03/madeleine-pelletier-18741939-part-ii.html> [in English].
- Madeleine Pelletier. Éditions Taos. Retrieved from: <https://editaos.com/en/authors/madeleine-pelletier> [in English].
- Madeleine Pelletier. Left in Paris. Retrieved from: <https://leftinparis.org/people/madeleine-pelletier/> [in English].
- Maignien, C., Auzias, C., & Sivadon, D. (1997). Madeleine Pelletier, une «féministe intégrale». *Chimères*, 31 (1), P. 125–141. DOI: <https://doi.org/10.3406/chime.1997.2165> [in French].
- Maignien, C. Pelletier Madeleine [Pelletier Anne, Madeleine]. *Maitron*. Retrieved from:

- <https://maitron.fr/pelletier-madeleine-pelletier-anne-madeleine/> [in French].
- Mundia. *Freimaurer-Wiki*. Retrieved from: <https://freimaurer-wiki.de/index.php/Mundia> [in French].
- Pelletier, M. (1874–1939). Encyclopedia.com. Retrieved from: <https://www.encyclopedia.com/women/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/pelletier-madeleine-1874-1939> [in English].
- Pelletier, M. Université Paris Cité. Retrieved from: <https://numerabilis.u-paris.fr/medica/biographies/index.php?cle=2392> [in French].
- Petit, D. Pelletier Madeleine [Pelletier Anne, Madeleine] [Dictionnaire des anarchistes]. *Maitron*. Retrieved from: <https://maitron.fr/pelletier-madeleine-pelletier-anne-madeleine-dictionnaire-des-anarchistes/> [in French].
- Sowerwine, C., & Trat, J. (1992). Madeleine Pelletier, une féministe originale. *Cahiers du féminisme*, 63–64, P. 48–51. Retrieved from: https://femenrev.persee.fr/doc/cafem_0154-7763_1992_num_63_1_4173 [in French].
- Scott, J. (2002). L'énigme de l'égalité. *Cahiers du Genre*, 33(2), P. 17–41. DOI: <https://doi.org/10.3917/cdge.033.0017> [in French].
- Wartelle, J.C. (2004). La Société d'Anthropologie de Paris de 1859 à 1920. *Revue d'Histoire des Sciences Humaines*, 10 (1), 125 p. DOI: <https://doi.org/10.3917/rhsh.010.0125> [in French].
- Warusfel, B. (2022). Surveillance et répression des «subversifs» au début de la IIIe République. La Commune de Paris au prisme du droit. Mare & Martin. 14 p. Retrieved from: <https://hal.science/hal-03913634v1> [in French].
- Wilk, F. Madeleine Pelletier. *Temps d'élégance*. Retrieved from: <https://tempsdelegance.com/madeleine-pelletier/> [in French].

Отримано 26.06.2026

Отримано в доопрацьованому вигляді 28.07.2026

Прийнято до друку 11.08.2026

Submitted 26.06.2026

Received in revised form 28.07.2026

Accepted for publication 11.08.2026